

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПЕРЕХОДОВОГО ПЕРІОДУ (КІНЕЦЬ XVIII СТ.)

Наприкінці XVIII ст. у Східній Європі відбулися масштабні територіальні зміни, пов'язані з припиненням існування Речі Посполитої. У травні 1792 р. війська Російської імперії перетнули її кордон та зайняли значну частину польських територій, а 12 січня 1793 р. між Росією та Пруссією був підписаний договір про другий поділ, за яким до складу Російської імперії відійшли Київщина, Східна Волинь, Поділля і Брацлавщина. На набутих територіях одразу розпочалося встановлення верховної влади Російської імперії, виконання першочергових військово-політичних завдань. Мета розвідки полягає в з'ясуванні повноважень і складу тимчасових комісій, створених Т. І. Тутолмінім, для управління приєднаними Волинськими землями.

На завойованих територіях верховна влада Російської імперії ліквідувала річ-посполитський адміністративно-територіальний поділ на воєводства та запровадила новий – губернський. Частину земель приєднали до сусідніх губерній: землі Київського воєводства включили до Київської губернії та Катеринославського намісництва (частину Київського та Брацлавського воєводств). Решту краю указом від 23 квітня 1793 р. розподілили на три губернії: на литовських землях було утворено Мінську губернію, на волинських – Ізяславську, з частин Подільського воєводства – Брацлавську губернію. Розформування польських військ, поділ губерній на повіти та визначення повітових міст, приведення до присяги місцевого населення краю, складання карт новоприєднаних земель – усе це було покладено на генерал-губернатора М. М. Кречетнікова [6, с. 417]. Під час здійснення цих завдань він спирався на військових, яким підпорядкував управління містами та доручив перепис населення. Після смерті М. М. Кречетнікова 9 травня 1793 р. генерал-губернатором Мінського, Ізяславського та Брацлавського намісництв було призначено Т. І. Тутолміна, який мав продовжувати політику попередника [7, с. 267]. Йому було доручено завершити адміністративні реформи й найперше – розмежування територій на повіти, створення адміністративно-територіальних, поліцейських та фінансових структур.

Виявилося, що новопризначеного генерал-губернатора не задовольнила якість результатів першого камерального опису приєднаних земель. На думку Т. І. Тутолміна, необхідно було створити додаткові установи, що аналізували б зібрану військовими інформацію, яку вже потім передавали йому на розгляд. Сановника цікавили точні дані про чисельність населення, поділ його на стани, а укладання цих відомостей потребувало значних зусиль. Для конкретизації даних Т. І. Тутолмін 10 вересня 1793 р. розпорядився про створення трьох спеціальних комісії в кожній із підпорядкованих йому губерній. На них же тимчасово він покладав здійснення адміністративних повноважень.

Перша комісія виконувала обов'язки губернського правління й перебувала під головуванням губернатора, друга – казенної палати, яку очолив віце-губернатор, третя – відповідала за з'ясування судових справ під наглядом голови цивільної палати. Членів комісій – асесорів – обирала шляхта, до яких висувалася вимога зважати на місцеві особливості та знати традиційний порядок судочинства. Розгляд справ у комісіях відбувався в три етапи: попереднє (підготовче) засідання, загальне зібрання та заключне обговорення й прийняття рішення. Для участі в цих

попередніх засіданнях шляхта з кожного повіту обирала по два асесори, а для обговорення питань у загальному зібранні комісій – одного, для заключного етапу також – одного [2, с. 36].

Основна діяльність цих комісій полягала в підрахунку та складанні відомостей про чисельність населення в селах та містах, стан ремесел, розмір земельних угідь. Особлива увага зосереджувалася на проведенні генерального перепису населення. Новостворена адміністрація до цього часу користувалася лише приблизними його даними, оскільки у Речі Посполитій податком обкладалися не „ревізські душі”, а „двори”, то ж детального перепису в останні десятиліття не проводилося. Нові піддані російського імператора звільнялися від сплати подушного податку, щоправда, не надовго – до 1 січня 1795 р. [4, с. 419]. За цей час місцева адміністрація мала остаточно налагодити нову податкову систему, яка обслуговувала Російську державу.

Варто зауважити, що створення та діяльність цих комісій Т. І. Тутомлін вважав справами внутрішніми, що мали тимчасовий характер, а тому відкрив їх без попереднього узгодження з імператрицею. Місцева ж шляхта неохоче відгукнулася на заклик генерал-губернатора взяти участь у їх роботі. Незважаючи на те, що відкриття цих комісій було заплановане на 10 вересня 1793 р., діяти вони почали лише з початку 1794 р. [2, с. 36]. На Волині до складу першої та другої під керівництвом губернатора та віце-губернатора входило лише по шість членів та одному секретарю; катастрофічно не вистачало канцелярських службовців. У складі третьої комісії перебувало всього чотири члени. Керівник другої комісії П. С. Батурін залишив спогади про організацію її діяльності, що дають загальне уявлення про завдання, які ставилися перед чиновниками. Їх головний обов'язок полягав в облаштуванні губернського та повітових казначейств, у яких зберігалися казенні прибутки. Для реєстру державних зборів були заведені спеціальні книги. Обов'язкам другої комісії приділяли значну увагу, оскільки йшлося про фінансові інтереси держави [1, с. 106-108].

Передбачалося, що комісії існуватимуть недовго як перехідні установи до встановлення традиційної губернської моделі управління, визначеної „Установами для управління губерній Всеросійської імперії” від 7 листопада 1775 р. Однак термін їхньої діяльності виявився тривалішим. Генерал-губернатор зауважив, що через напружену політичну ситуацію, а також відмінності в землеволодінні, населення цих територій повинне керуватися спеціально створеними положеннями. Для цього він розробив інструкції під назвою „Розпорядок”, у якому містилися додаткові накази, що конкретизували імператорські. Намір Т. І. Тутолміна укласти кодекс законів для управління приєднаними територіями не зайве демонструє необхідність у відмінних механізмах адміністрування цієї території. Натомість його інструкція призвела до багатьох порушень місцевої влади, особливо зловживань полкових офіцерів, що були призначені тимчасовими наглядачами та виконували обов'язки аналогічні земським судам у внутрішніх губерніях [1, с. 106-108].

Повстання під проводом Т. Костюшка спровокувало третій поділ Речі Посполитої, і вже 13 жовтня 1795 р. у Санкт-Петербурзі було підписано трактат між Російською та Священною Римською імперією і Пруським королівством, який визначав приєднання до кожної з трьох країн відповідних територій. Конвенція про остаточний поділ земель була проголошена імператорським указом 15 січня 1797 р. [3, с. 281]. Тепер до Російської імперії відійшли й західні землі Волинського та частина Хелмського воєводства на правому березі Бугу, а Т. І. Тутолмін отримав наказ розділити ці землі на округи, приєднати до складу Брацлавської, Ізяславської губерній та області Кам'янецької та створити три губернії: Брацлавську, Волинську та Подільську. Нові території долучили до

загальнодержавної ревізії, а генерал-губернатор мав завершити розподіл на повіти та скласти їхні детальні карти [5, с. 691]. Катерина II не мала наміру встановлювати особливе управління на приєднаних територіях, тож наказала Т. І. Тутолміну пришвидшити відкриття Волинської губернії та запровадити систему адміністративних структур згідно „Установ для управління губерній Всеросійської імперії”.

Отже, для утвердження влади Російської імперії на приєднаних Волинських землях генерал-губернатор Т. І. Тутолмін створив цивільні тимчасові комісії, які діяли з 1794 р. і до запровадження російської губернської моделі влади. Вони мали посилити ефективність місцевої адміністрації та засвідчили пошук гнучких управлінських методів, однак через нечіткість повноважень, недостатню укомплектованість призвели до значних зловживань. Тож від таких управлінських експериментів Катерина II відмовилась, уніфікувавши місцеві установи з внутрішніми губерніями Російської імперії.

Література:

1. Батури́н П. С. Записки (1780 - 1798 гг.). / П. С. Батури́н [под ред. Б. Л. Модзалевского] // *Голос минувшого*. – 1918. – № 7 – 9. – С. 99-132.
2. Жукович П. Н. Управление и суд в Западной России в царствование Екатерины II / П. Н. Жукович // *Журнал Министерства народного просвещения*. – СПб.: Сенатская типография, 1914. – Т. 51. – С. 1-60.
3. Конвенция между их Величествами императором Всероссийским, королем Прусским и императором Римским об окончательном разделе Польши и акт отречения его величества короля Польского Станислава Августа от Королевства своего. 1797. Января 15 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*. – СПб., 1830. – Т. XXIV. - №17 736. – С. 280-285.
4. О невзыскании окладных доходов в казну с новоприобретенных от Польши областей, до 1795. Манифест. 1793. Апреля 13 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*. – СПб., 1830. – Т. XXIII. — №17 114. – С. 419-420.
5. О принятии присяги от жителей вновь присоединенных к России от Польши, при последнем ея разделении, областей; об устройстве оных на основании Учреждения о губерниях и об установлении таможен, также пограничной цепи и стражи на новой границе. Именной [указ], данный правящему должность генерал-губернатора Минскаго, Изяславского и Брацлавского, генерал-поручику Тутолмину. 1795. Мая 1 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*. – СПб., 1830. – Т. XXIII. - №17 323. – С. 691-692.
6. О присоединении к России от Польши некоторых областей, и об учреждении из оных губерний: Минской, Изяславской и Брацлавской. Именной [указ], данный Сенату. 1793. Апреля 23 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – №17 112. – С. 417-419.
7. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття / В. С. Шандра. – К.: НАН України І-н історії України, 2005. – 427 с.